

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ФОРМ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ СЛІДЧИМ ТА ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ

У статті досліджено регламентацію взаємодії слідчого та оперативних підрозділів за чинним КПК України. Обґрунтовується її неповнота та суперечливість реальній правоохоронній практиці. Запропоновано доповнити КПК України нормами, що уповноважують слідчого доручати оперативним підрозділам проведення оперативно-розшукових заходів та вимагати їх сприяння при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: досудове розслідування, взаємодія слідчого та оперативних підрозділів, повноваження слідчого, доручення слідчого, слідчі (розшукові) дії.

В статье исследована регламентация взаимодействия следователя и оперативных подразделений по действующему УПК Украины. Обосновывается ее неполнота и противоречивость реальной правоохранительной практике. Предложено дополнить УПК Украины нормами, которые уполномочивают следователя поручать оперативным подразделениям проведение оперативно-розыскных мероприятий и требовать их содействия при проведении отдельных следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: досудебное расследование, взаимодействие следователя и оперативных подразделений, полномочия следователя, поручение следователя, следственные (розыскные) действия.

In the article the regulation interaction investigator and operational units under the current Code of Ukraine. Grounded its incompleteness and inconsistency of real law enforcement practice. A supplement of norms of the Criminal procedural code of Ukraine authorizing the investigator entrust the operational units of search operations and request their assistance in carrying out separate investigative (search) actions.

Key words: pre-trial investigation, investigator interaction and operational units, assignment investigator, investigative (search) actions.

Постановка проблеми. Важливим напрямом реалізації державної політики у сфері боротьби зі злочинністю є кримінальне переслідування осіб, що вчинили суспільно небезпечні діяння. Реалізація цього напрямку покладена на правоохоронні органи, і перш за все на прокурорів, слідчих, співробітників оперативних підрозділів. Реалії сьогодення свідчать, що якість роботи зазначених суб'єктів не повною мірою відповідає сучасним умовам розвитку держави: рівень злочинності залишається достатньо високим, зростає зухвалість та жорстокість окремих кримінальних проявів, організованість злочинності в цілому. Держава, суспільство та окрема людина продовжу-

ють нести значні матеріальні та моральні збитки від злочинності. Тому подальше підвищення ефективності діяльності суб'єктів, що здійснюють розслідування злочинів, залишається важливим завданням сьогодення. Його вирішення, серед іншого, передбачає вдосконалення правового та організаційного забезпечення цього напрямку діяльності правоохоронних органів.

Важливим кроком у цьому плані стало прийняття у 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), в якому законодавець, намагаючись реально втілити в життя принцип змагальності сторін, суттєво змінив певні традиційні інститути кримінального

© Полях А. М., 2015

судочинства, що зумовлює потребу їх подальшого дослідження в умовах нових правових реалій. Одним із таких інститутів є взаємодія слідчого та оперативних підрозділів при розслідуванні злочинів. Така взаємодія є важливою, а в багатьох випадках – необхідною умовою ефективного вирішення завдань кримінального судочинства, на що неодноразово зверталась увага в спеціальній літературі. Багато переконливих прикладів тому містить і слідчо-оперативна практика, завдяки якій відбувається якісне доказування у кримінальних провадженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти взаємодії слідчого та оперативних підрозділів ставали предметом дослідження науковців у галузі кримінального процесу, криміналістики, теорії оперативно-розшукової діяльності. Зокрема, вони знайшли своє відображення в наукових працях Ю. П. Аленіна, А. М. Балашова, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, І. Ф. Герасимова, В. Я. Горбачевського, Ю. М. Грошевого, І. М. Гуткіна, А. Я. Дубинського, Г. О. Душейка, А. В. Іщенко, Л. М. Карневої, Н. С. Карпова, В. О. Коновалової, М. А. Погорецького, А. М. Подопрелова, С. В. Слінько, В. О. Рогожина, А. А. Чувільова, С. І. Цветкова, В. Ю. Шепітька, В. І. Шиканова та інших вчених. У їх роботах міститься ґрунтовна теоретична розробка різних аспектів взаємодії слідчого та оперативних підрозділів під час розслідування злочинів. Водночас відповідні дослідження були здійснені в інших правових умовах, а тому деякі їх положення потребують уточнення з огляду на нове кримінальне процесуальне законодавство України.

Наукові публікації останніх років в основному були присвячені дослідженню питань відомчого регулювання взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами під час виявлення та розслідування злочинів або окремим етапам такої взаємодії (В. Я. Горбачевський, Г. О. Душейко, О. В. Керевич, С. В. Обшалов, В. І. Сліпченко, В. М. Стратонов,

В. В. Топчій та ін.). Предметом низки робіт став новий інститут вітчизняного кримінального процесуального законодавства – негласні слідчі (розшукові) дії. Зміни ж у правовому регулюванні традиційних форм взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами при розслідуванні злочинів та їх вплив на практику правозастосування залишилися дослідженими недостатньо повно.

Метою статті є визначення сучасного стану законодавчого врегулювання деяких аспектів взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами під час розслідування злочинів та вироблення відповідних пропозицій з удосконалення шляхів такої взаємодії.

Виклад основного матеріалу. У наукових джерелах запропоновані різні підходи до визначення поняття взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами. Цю правову категорію визначають як: ділове співробітництво, спільну діяльність, раціональне поєднання та ефективне використання повноважень, методів та форм діяльності, узгоджену діяльність тощо.

На наш погляд, найбільш продуктивним у теоретичному та практичному аспектах є визначення взаємодії слідчого та оперативних підрозділів як погодженої діяльності, оскільки саме завдяки погодженості діяльність суб'єктів взаємодії набуває нових якісних змістовних характеристик, що відрізняють її від звичайної сукупності окремих дій.

У загальному вигляді взаємодія в процесі розслідування кримінальних правопорушень являє собою узгоджену діяльність різноманітних ланок однієї або декількох організованих систем, спрямовану на досягнення спільної мети з найменшими витратами сил, засобів і часу [1, с. 279]. У цьому контексті має розглядатися і взаємодія слідчого та оперативних підрозділів. Зокрема, привертає увагу визначення взаємодії слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні злочинів як елементу організації розслідування, що полягає в узго-

дженому визначенні та здійсненні слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів під керівництвом слідчого з метою ефективного вирішення завдань кримінального судочинства [2, с. 185].

Водночас погодженість діяльності слідчого та оперативних підрозділів як сутнісна характеристика їх взаємодії не виникає сама по собі, а формується низкою організаційних заходів, які реалізуються через систему форм взаємодії зазначених суб'єктів.

З філософської точки зору форма – це внутрішня організація змісту, тобто те, що пов'язує елементи змісту воедино і без чого неможливим є сам зміст [3, с. 520]. Отже, форми взаємодії покликані поєднати воедино і забезпечити погодженість діяльності органів досудового слідства й оперативних підрозділів. Таким чином, під формами взаємодії слідчого та оперативних підрозділів слід розуміти способи і порядок зв'язку між ними, які забезпечують на основі погодженості ефективне сполучення властивих кожному з них повноважень, методів, прийомів і засобів роботи.

Існують різні форми взаємодії слідчого та оперативних підрозділів, у зв'язку з чим виникає питання їх класифікації. Більшість вчених-криміналістів і процесуалістів розрізняють процесуальні (врегульовані КПК) і непроцесуальні (організаційні) форми взаємодії [4, с. 387–388; 5, с. 241; 6, с. 388, 7 с. 14], пропонуючи при цьому різні переліки конкретних форм, що входять до тієї чи іншої групи. На нашу думку, класифікація за даною підставою (урегульованістю форм взаємодії КПК) є найбільш обґрунтованою і значимою, оскільки правова регламентація будь-якого процесу, зокрема і взаємодії органів слідства та оперативних підрозділів, є одним із вирішальних факторів, що істотно впливають як на його протікання, так і на ефективність досягнення конкретних результатів.

Взаємодія слідчого й оперативних підрозділів в остаточному під-

сумку спрямована на швидке, повне й об'єктивне встановлення обставин, що входять до предмета доказування. Однак залежно від конкретної мети взаємодії та значення здобутої інформації вона може бути розглянута у двох аспектах: 1) як взаємодія, що спрямовується на процесуальне встановлення фактів, котрі входять до предмета доказування; 2) як взаємодія, що спрямовується на одержання відомостей, котрі мають тактичне й орієнтовне значення (дозволяють слідчому випереджати дії злочинців, обирати найбільш ефективні тактичні прийоми й ін.). Якщо в першому випадку взаємодія може протікати лише у формах, передбачених кримінально-процесуальним законом, то в другому – слідчий може застосовувати як процесуальні, так і організаційні форми взаємодії [8, с. 5].

У цьому зв'язку І. Гуткін слушно зазначає, що форми взаємодії необхідно класифікувати за правовою ознакою, тому що порушення відповідних процесуальних форм, тобто відступ від норм процесуального закону, який регламентує ці форми, може негативно позначитися на законності та обґрунтованості прийнятих рішень. Відступ від організаційних форм хоча і може завдати шкоди інтересам розслідування, але не призводить до процесуально-правових наслідків [9, с. 75, 76].

Водночас слід мати на увазі, що класифікація за правовою ознакою має умовний характер, оскільки:

- кожна форма взаємодії заснована на законі, усі організаційні форми так чи інакше впливають із процесуальних форм, хоча і мають самостійне значення;

- організаційні форми взаємодії можуть бути закріплені в законі і тоді набудуть процесуального характеру (так, наприклад, проект КПК України передбачає законодавче закріплення діяльності СОГ, які у даний час відносяться до організаційних форм взаємодії);

- найменування «організаційні» має умовний характер, оскільки і процесу-

альні форми, й організаційні містять у собі елемент організації [10, с. 135].

У цьому плані суттєвого значення набуває аналіз нового вітчизняного кримінального процесуального законодавства з метою окреслення процесуальних форм взаємодії слідчого та оперативних підрозділів при розслідуванні злочинів.

Системний аналіз КПК України, як це не було б парадоксально, дозволяє, на наш погляд, виділити тільки одну процесуальну форму взаємодії слідчого та оперативних підрозділів. Це передбачене ч. 2 ст. 40 КПК України право слідчого доручати оперативним підрозділам проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій і відповідно передбачений ч. 3 ст. 41 КПК України обов'язок оперативних підрозділів виконувати такі доручення. Для порівняння науковці, що досліджували взаємодію слідчого та оперативних підрозділів за КПК України 1961 р., називали від 4 до 9 її процесуальних форм. Зокрема, однією з форм взаємодії, передбачених КПК України 1961 р., було доручення слідчого органу дізнання проведення розшукових заходів (ч. 3 ст. 114 КПК України 1961 р.). Ця форма взаємодії хоча і не була позбавлена недоліків, але досить широко та ефективно використовувалася слідчо-оперативною практикою.

Відмова законодавця від надання слідчому права доручати оперативним підрозділам проведення розшукових (або точніше – оперативно-розшукових) заходів виглядає незрозумілою. Тим більше що проведення таких заходів є головною функцією зазначених органів, для виконання якої вони, власно кажучи, і створені. При цьому різниця компетенції слідчого та оперативних підрозділів та неможливість вирішення спільного завдання самостійними діями, як справедливо зазначає В. В. Топчій, є об'єктивними передумовами взаємодії зазначених суб'єктів [11, с. 293].

Тому вважаємо, що законодавцю слід повернутися до регламентації зазначеної

форми взаємодії слідчого та оперативних підрозділів у КПК України.

На користь цієї пропозиції свідчить і слідчо-оперативна практика, яка продовжує використовувати зазначену форму. Правовою підставою до такої діяльності можна розглядати положення п. 2 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», яке передбачає обов'язок оперативних підрозділів виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали слідчого судді, суду і запити повноважних державних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів.

Проте казати у цьому випадку про процесуальну, тобто передбачену КПК України, форму взаємодії, на наш погляд, не доводиться, і її практичне використання ніяких кримінально-процесуальних наслідків за собою не тягне. До речі, деякі автори загалом ставлять під сумнів правомірність направлення слідчим доручення оперативним підрозділам про встановлення кола осіб, пов'язаних зі здійсненням кримінального правопорушення, оскільки серед перелічених у КПК України як слідчих (розшукових), так і негласних слідчих (розшукових) дій вищевказаний оперативно-розшуковий захід не передбачений [12, с. 83].

Зрозуміло, що оперативно-розшукові заходи є різними за своїм характером, спрямованістю та змістом і пряме втручання слідчого в негласну складову оперативної роботи є недоречним. Проте доручення оперативним підрозділам проведення гласних оперативно-розшукових заходів, спрямованих на розслідування злочину, на нашу думку, повністю відповідає процесуальному становищу слідчого. Наукові розробки в галузі криміналістичної методики містять різноманітні тактичні операції, що поряд зі слідчими (розшуковими) діями включають ще й гласні оперативно-розшукові заходи, зокрема опитування громадян, що мешкають у районі вчинення злочину (т. зв. поквартирний обхід), обстеження

місцевості, перевірку місць можливого збуту викраденого майна та ін. Чому в КПК України не передбачено право слідчого доручати їх проведення оперативним підрозділам – залишається незрозумілим.

Ще однією формою взаємодії слідчого та оперативних підрозділів з метою збирання доказів, яка багаторічним досвідом довела свою ефективність, за КПК України 1961 р., було сприяння оперативних підрозділів (дослівно за Законом – органів дізнання) слідчому в проведенні слідчих дій. На жаль, у КПК України 2012 р. законодавець і її залишив поза увагою. Доцільність сумісної участі слідчого та співробітників оперативних підрозділів у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, в першу чергу огляду місця події, вважаємо, додаткової аргументації не потребує. Ця форма взаємодії навіть у художніх фільмах детективного жанру давно стала аксіомою. Незважаючи на відсутність прямої законодавчої регламентації, слідчо-оперативна практика також продовжує її широко використовувати. У більшості протоколів оглядів місця події як учасники прописані співробітники оперативних підрозділів, які у складі слідчо-оперативної групи працюють на місці вчинення злочину. Створення та функціонування таких груп при чергових частинах ОВС було передбачено Інструкцією «Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень», затвердженою наказом МВС України від 14.08.2012 р. № 700. Склад цих груп формувався з працівників органів внутрішніх справ відповідно до графіка чергування, затвердженого начальником територіального органу внутрішніх справ та погодженого з начальником слідчого підрозділу. До СОГ в обов'язковому порядку входив слідчий (старший СОГ), співробітник оперативного підрозділу та спеціаліст-криміналіст. За даними опи-

тування практичних працівників, проведеного А. А. Патином, 85% опитаних слідчих і 67,3% оперативних працівників стверджують, що взаємодія між ними при розслідуванні крадіжок надає максимального результату при проведенні саме огляду місця події [7, с. 9]. Очевидно, такий вдалий досвід взаємодії варто перейняти та використовувати у діяльності новоствореної поліції, зокрема під час здійснення нею повноважень, передбачених ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію».

Але така взаємодія залишається не врегульованою кримінальним процесуальним законодавством. У цьому відношенні В. Я. Горбачевський справедливо зазначає: «Однією з головних проблем взаємодії на початковому етапі кримінального провадження у більшості випадків залишається та, що працівник оперативного підрозділу і слідчий, не будучи ще пов'язані між собою якимись процесуальними обов'язками, фактично починають їх виконувати до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань...» [13, с. 189].

Допомога співробітників оперативних підрозділів є необхідною не тільки при проведенні оглядів місць події, але й під час інших трудомістких слідчих (розшукових) дій, таких як: пред'явлення особи для впізнання, під час проведення певних різновидів слідчого експерименту, обшуку та ін. І як зазначалося раніше, слідчо-оперативна практика йде саме таким шляхом, спираючись на положення згаданої Інструкції. У цьому плані показовим є також те, що, наприклад, участь спеціаліста в окремих слідчих (розшукових) діях законодавцем регламентовано детально. Зокрема, спеціаліст може бути залучений до проведення пред'явлення особи для впізнання (ч. 8 ст. 228 КПК України), обшуку (ст. 236 КПК України), огляду (ч. 3 ст. 237 КПК України), слідчого експерименту (ч. 2 ст. 240 КПК України) тощо. Проте у зазначених та інших статтях, присвячених

регламентації слідчих (розшукових) дій, згадки про оперативні підрозділи немає, хоча їх допомога є принаймні не менш суттєвою, ніж допомога спеціаліста.

При цьому слід зазначити, що регламентуючи інститут слідчих (розшукових) дій, законодавець передбачив можливість у разі необхідності залучення слідчим до їх проведення учасників кримінального провадження, до яких відносяться і сторони (ст. 3 КПК України). Стаття 41 КПК України «Оперативні підрозділи» розташована у § 2 глави 3 Кодексу «Сторона обвинувачення». Проте тут виникає суттєва колізія зі ст. 3 КПК України, яка, визначаючи основні терміни Кодексу, до сторін кримінального провадження (п. 19) оперативні підрозділи не відносить.

Наведене не дозволяє погодитися з думкою про існування в сучасних правових умовах такої процесуальної форми взаємодії слідчого та оперативних підрозділів, як надання допомоги оперативним підрозділом слідчому при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій [5, с. 241; 14, с. 144]. На наш погляд, на сьогодні вона має організаційний характер, оскільки регламентована виключно підзаконними нормативно-правовими ак-

тами. При цьому надання їй процесуального характеру, тобто закріплення в КПК України, більш ефективно внормує взаємовідносини суб'єктів розслідування злочинів, що позитивно вплине на результати їх діяльності.

Висновки. Таким чином, сучасний стан регулювання КПК України питань взаємодії слідчого та оперативних підрозділів при розслідуванні злочинів є недостатньо повним. Позитивно оцінюючи низку новел кримінального процесуального законодавства у сфері регламентації зазначеної взаємодії, слід відзначити, що певним її формам, при таманним вітчизняному досудовому розслідуванню, які протягом багаторічного досвіду доказали свою ефективність, законодавцем приділено недостатньо уваги. Зокрема, це стосується права слідчого доручати оперативним підрозділам проведення оперативно-розшукових заходів та вимагати їх сприяння при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій. Вважаємо в чинному КПК України потрібно передбачити їх правове регулювання, але на більш високому якісному рівні, який включає вирішення проблем, що були актуальними в минулому.

Література

1. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель [та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2008. – 464 с.
2. Кубарев І. В. Поняття взаємодії слідчого та оперативних підрозділів при розслідуванні злочинів / І. В. Кубарев // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2010. – № 2. – С. 181–185.
3. Краткий философский словарь. – М., 1998. – 634 с.
4. Матусовський Г. А. Основи взаємодії та інформаційного забезпечення в методиці розслідування злочинів / Г. А. Матусовський // Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. – В. М. Глібо, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2001. – С. 387–388.
5. Кириченко О. В. Актуальні питання взаємодії оперативних підрозділів органів внутрішніх справ зі слідчими під час протидії злочинам проти громадської безпеки / О. В. Кириченко // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2014. – № 1. – С. 239–246.
6. Криміналістика : учеб. для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. – М. : Изд. группа НОРМА-ИНФРА, 1999. – 990 с.
7. Патик А. А. Взаємодія слідчих та оперативно-розшукових підрозділів при розкритті та розслідуванні майнових злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. А. Патик ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2011. – 17 с.
8. Рогожин В. А. Взаимодействие следователя с органами дознания при расследовании преступлений несовершеннолетних : учеб. пособие / В. А. Рогожин. – Киев : НИ и РИО КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1985. – 84 с.

9. Органы дознания и предварительного следствия в системе МВД и их взаимодействие : учеб. пособие / Ю. Н. Белозеров, И. М. Гуткин, А. А. Чувилев, В. Е. Чугунов. – М. : Юрид. лит., 1973. – 154 с.
10. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений / И. Ф. Герасимов. – Свердловск : Средне-Урал. кн. изд-во, 1975. – 184 с.
11. Топчий В. В. Передумови взаємодії слідчого й оперативного працівника органів внутрішніх справ у розкритті та розслідуванні злочинів / В. В. Топчий // Право і сусп-во. – 2015. – № 2. – С. 286–293.
12. Карпіка С. М. Виконання доручень слідчих як основна форма діяльності оперативних підрозділів у кримінальному судочинстві / С. М. Карпіка // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. – 2014. – № 6 (2). – С. 81–84.
13. Горбачевський В. Я. Особливі форми взаємодії слідчих та працівників органу внутрішніх справ при реагуванні на заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення / В. Я. Горбачевський // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутріш. справ. – 2014. – № 3. – С. 184–193.
14. Мудряк Т. О. Роль взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в криміналістичному забезпеченні розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами / Т. О. Мудряк // Наук. вісн. нац. ун-ту ДПС України (економіка, право). – 2013. – № 4 (63). – С. 143–148.